

A SZÜLŐVÉ VÁLÁS IDŐZÍTÉSE AZ ÉLETÚTBAN

A tanulmány a szülővé, elsősorban az anyává válás időzítésével foglalkozik. Az elemzés során megkülönböztetjük az objektív időzítést (melyet az anyává válás életkorával mérünk) és a szubjektív időzítést (ami egy erre vonatkozó kérdés adataiból számítható). Leíró statisztikákkal, majd oksági modellekkel mutatjuk be a különféle szociológiai–demográfiai változók hatását a kétféle időzítésre, valamint a kétféle időzítés kölcsönös összefüggését.

Az adatok és az alkalmazott módszerek

Az elemzésben az MTA Szociológiai Intézete egyik vizsgálatának eredményeit használtam fel. A vizsgálatot 1988–89-ben végeztük Pest megye hat településén (Cegléd, Érd, Dabas, Százhalombatta, Szigetszentmiklós, Monor). Az első szakaszban 301, első gyermekét váró anyát kérdeztünk meg, akiknek kiválasztása a védőnők nyilvántartása alapján történt. A második szakaszban, a gyermek megszületése után 3–13 hónappal, ismét felkerestünk 220 családot, amikor mind az anyával, mind az apával kérdőíves interjú készült (a mintacsökkenés részben elköltözéssel, részben azzal magyarázható, hogy 50 anyával magnós interjú készült a második szakaszban). A kutatást Losonczy Ágnes vezette.

A Pest megyei mintában az először szülő nők átlagos életkora 22,3 év, ami az országos adatokhoz (21,9 év) hasonló (Demográfiai Évkönyv 1989). Iskolai végzettség tekintetében a Pest megyei minta iskolázottabb, mint az első gyereket szülő nők országos átlaga. Az eltérés elsősorban középszinten van, amennyiben a mintában a csupán 8 osztályt végzettek aránya lényegesen alacsonyabb (22,3%), mint országosan (47,9%), és magasabb a 9–12 osztályt végzettek aránya (27,6 + 35,9%, illetve 34,6%). Az apával való együttélés tekintetében hasonlóak az adatok: 85 százalék körül van a házasságban élők aránya. Az itt következő eredmények tehát elsősorban a társadalom középső, „konszolidált” részét jellemzik.

Az elemzésben a mintát az anya életkora alapján kvartilisekre bontva különböztetem meg az átlaghoz képest korán, időben, illetve későn anyává válókat. Az egyes időzítési csoportokba tartozókat különféle szociológiai változókkal jellemzem, majd lineáris regressziós modellel azt vizsgálom, hogy a különféle szociológiai változók hogyan befolyásolják az időzítést. Az anyává válás időzítésének szubjektív megélését hasonló módon elemzem.

Az időzítésre ható tényezők

A szülővé válás időzítésével foglalkozó kutatók érdeklődése elsősorban az iskolázottság és az időzítés kapcsolatára irányul (Rindfuss–St. John 1983; Marini 1985; Blossfeld–Jaenichen 1990). Halasztó hatással van a nők első gyermekének születésére a magasabb iskolázottsági szint, valamint az a tény, hogy a korábbi időszakoknál hosszabb ideig vesznek részt az iskoláztatásban. Emellett feltételezhetünk egy indirekt hatást is, ami az iskolai végzettségen keresztül egyéb tényezők hatását foglalja magában. Rindfuss és St. John modelljében ezek a háttér tényezők egyrészt önmagukban is, másrészt az iskolázottsági szinten át is hatnak a szülővé válás időzítésére. Ilyen tényező például a fogamzásgátlási magatartás, hiszen a megfelelő védekezés a nem kívánt terhesség ellen egyrészt halasztó hatású a szülővé válásra, ugyanakkor általában magasabb iskolai végzettséghez kapcsolódik.

A vallásosság mint háttér tényező az említett modellben a katolikus–nem katolikus ellentét párban fogalmazódik meg, feltételezve, hogy egyrészt a katolikusok esetében a házasság előtti nemi élet tiltása halasztó hatású a szülővé válásra, ugyanakkor az a tény, hogy a védekezésnek kizárólag a naptári módszere elfogadott, előbbre hozhatja az anyává válást.

A testvérek száma két ellentétes irányban befolyásolhatja a szülővé válás időzítését. Egyrészt halasztó hatású lehet, mivel a nagyobb létszámú családban bizonyos gyerekeknek (általában az idősebb lányoknál) a kisebb gyerek ellátásában sajátos feladatai vannak, így saját családalapításuk, felnőtté válásuk eltolódhat. Ezzel ellentétes hatás az, hogy a nagyobb családban felnővők számára a szülővé válás a felnőtt státusz megszerzésének egyik leginkább elfogadott és teljesíthető útja. Ezenkívül a nagyobb gyerek számú család arra is utalhat, hogy a fiatal nő anyja is korán vált szülővé, így a korai szülővé válás modellje adott a családban.

A Rindfuss–St. John modellben a szülővé válás időzítését bizonyos serdülőkori viselkedési minták is befolyásolják. A szerzők véleménye szerint a kortárs csoport nyomása a felnőtté válás bizonyos útjának választása irányába megjelenhet abban, hogy valaki fiatalon válik szülővé. Ugyanígy a korai szülés irányába mutató tényezőnek tartják a szerzők azt, ha valaki nem teljes családban nőtt fel. Ez a tényező egyrészt közvetlenül is hat a szülővé válás időzítésére, de feltétlenül kifejti hatását az iskolázottságon keresztül is.

Végül a szerzők megkülönböztetik a tényezőknek egy biológiai csoportját, amely elsősorban az első szülést megelőző spontán vetélésekben jelenik meg, s feltételezik, hogy ez halasztó hatással van a szülővé válás időzítésére.

Mindezekhez még hozzátehetjük azt is, hogy a házasság időtartama is szoros összefüggésben áll az első gyermek születésének időzítésével. A magyar társadalomban igen gyakori, hogy a házasságkötés után egy éven belül megszületik az első gyermek (Családalapítók 1983), ugyanakkor a fiatal családok egy részében hosszabb idejű együttélés után vállalkoznak az első gyerekekre. Ez a kérdés összefügg az önálló lakás megszerzésének nehézségeivel is.

Az objektív időzítés

A nyolcvanas évek végi Magyarországon a szülővé válás életkori időzítése átlagosan 22 év körüli a nők esetében. Ha a házasság fennállásának idejét vesszük szemügyre, megállapíthatjuk, hogy a terhesség időszakában a megkérdezett nők átlagosan 2,3 éve éltek együtt leendő gyermekük apjával és átlagosan 4,3 éve ismerték egymást. Figyelemre méltó, hogy az első gyermeküket váró anyák 45 százaléka egy éven belül házasodott. Ez a nagy létszámú csoport hipotetikusán több részre osztható. Egy részük életében láthatóan tovább él az a paraszti hagyomány, hogy az esküvő után egy éven belül elvárt a gyerek megszületése (Jung 1978, Morvay 1981). Más részük abba a csoportba tartozik, amelyről a KSH egyik 1983-ban végzett vizsgálatának adatai szólnak (Családalapítók, 1983). Eszerint országos átlagban a menyasszonyok 29 százaléka volt terhes a házasságkötés idején. Az ide tartozók motivációik alapján további két csoportba sorolhatók. Az egyikbe azok tartoznak, akik fennálló kapcsolatukat a terhesség (termékenység) bizonyosodásával fordítják át házassággá. Esetükben a szülővé válás a tudatos tervezés bizonyos fokán valósul meg. Más részük azonban olyan fiatal pár, akik a — mindkettőjük, vagy legalábbis a férfi számára — véletlenül bekövetkezett terhesség legalizálása céljából házasodnak össze. Sajnos adataink a motivációk ilyen szintű elemzését nem teszik lehetővé, ezért itt csak a probléma hipotetikus felvetésére van lehetőség.

Az elemzés során megnéztük, hogy az anya életkora a terhesség idején (amit a szülővé válás mint esemény időzítésének mérőszámaként használtunk) hogyan függ össze különféle szociológiai változókkal. Az anyává válás objektív időzítését úgy elemezzük, hogy a minta egészét az időzítés szempontjából kvartilisekre osztva megkülönböztetjük a „korán”, az „átlagos időben” és a „későn” szülővé válókat.

1. táblázat

Az anyává válás életkorának megoszlása kvartilisek szerint

	kvartilis	életkor	átlagos életkor	megoszlás (százalék)	kumulált
Korai időzítésű szülővé válás	1.	15–19 év	17,3 év	25,6	25,6
Átlagos időzítésű szülővé válás	2–3.	20–23 év	21,3 év	48,2	73,8
Késői időzítésű szülővé válás	4.	24 év	26,9 év	26,2	100,0

Nézzük meg, hogyan jellemezhetők különféle szociológiai-demográfiai változókkal a különböző időzítésű csoportok.

2. táblázat

A korai időzítés ténye azon anyák körében, akiknek

iskolai végzettsége

8 osztálynál kevesebb	57,1
8 osztály	57,6
szakmunkásképző	24,4
érettségi	12,7
érettségi + szakm. képző	13,8
főiskola, egyetem	–

Az iskolai végzettség változó (ISKOLA) és a korai időzítés változó (KORAI) korrelációja: $-.38^{**}$

Foglalkozása

nem dolgozik	73,3
fizikai dolgozó	35,0
középszintű szellemi	14,8
értelmiségi	–

A foglalkozás változó (FOGLAL) és a korai időzítés változó (KORAI) korrelációja: $-.35^{**}$

A házasság/együttélés időtartama

1 év	40,0
2 év	21,2
3 év	7,7
4 év	–
5 év	–
több mint 5 év	–

A házasság/együttélés időtartama változó (HÁZAS) és a korai időzítés változó (KORAI) korrelációja: $-.32^{**}$

Nincs önálló lakásuk	35,3
Van önálló lakásuk	15,4

Az önálló lakás léte változó (LAKÁS) és a korai időzítés változó (KORAI) korrelációja: $-.24^{**}$
Szignifikancia: $** p < .001$

3. táblázat

A késői időzítés ténye azon anyák körében, akiknek

iskolai végzettsége

8 osztálynál kevesebb	—
8 osztály	7,6
szakmunkásképző	14,6
érettségi	30,4
érettségi + szakm.képző	34,5
főiskola, egyetem	74,3

Az iskolai végzettség változó (ISKOLA) és a késői időzítés változó (KÉSŐI) korrelációja: .41**

Foglalkozás

nem dolgozik	20,0
fizikai dolgozó	13,3
középszintű szellemi	28,7
értelmiségi	72,7

A foglalkozás változó (FOGLAL) és a késői időzítés változó (KÉSŐI) korrelációja: .31**

A házasság/együttélés időtartama

1 év	14,1
2 év	21,2
3 év	30,8
4 év	45,0
5 év	63,6
több mint 5 év	71,4

A házasság/együttélés időtartama változó (HÁZAS) és a késői időzítés változó (KÉSŐI) korrelációja: .41**

Nincs önálló lakásuk	14,7
Van önálló lakásuk	37,8

Az önálló lakás léte változó (LAKÁS) és a késői időzítés változó (KÉSŐI) korrelációja: .26**
Szignifikancia: ** $p < .001$

A korai időzítés elterjedtségét mutató 2. táblázat adataiból látható, hogy az átlagnál korábban anyává válókat elsősorban a 8 osztályt vagy kevesebbet végzett nők körében kell keresnünk. Ehhez kapcsolódóan foglalkozás szerint a háztartásbeli vagy fizikai dolgozó nők válnak korábbi időzítésű anyává. Ugyanakkor inkább az önálló lakással még nem rendelkezők jellemzője a korai anyává válás. A korai időzítésű anyává váláshoz alapvetően rövid házassági/együttélési idő kapcsolódik, hiszen az 1 éve vagy rövidebb ideje házas/együttélő nők 40 százaléka a társadalmi átlagnál korábban hozza világra első gyermekét. A korai időzítéssel anyává váló nők átlagosan 1,4 éve élnek együtt partnerükkel, házasságuk vagy együttélésük kezdetekor átlagosan 16,6 évesek voltak.

(A mintaátlag 19,7 éves kor.) A korai időzítésű csoport tagjai között tehát magas az aránya, akiknek házassága/együttélése a terhesség hatására jött létre.

A későn szülővé válókat a 3. táblázat adatai szerint a hipotéziseknek megfelelően a magasabb iskolai végzettségűek és a magasabb foglalkozási státuszúak körében találjuk meg elsősorban. A (minta átlagához képest) késői szülővé válás az együttélés hossza szempontjából két tényező együttes vagy külön-külön jelentkező hatására alakulhat ki. Ez a két tényező pedig a mintaátlagnál későbbi életkorban kötött házasság, valamint a házasságkötés és a gyerekvállalás között eltelt hosszabb időszak. A késői időzítésű csoportba tartozók átlagosan 3,2 éve élnek együtt partnerükkel és ez a kapcsolat átlagosan 23,5 éves korukban kezdődött. Ez tehát azt jelenti, hogy a házasságkötést vagy együttélést hamar követő szülővé válás inkább az amúgy is fiatal korban házassodókra jellemző. Ugyanakkor a késői időzítésű csoportban is megjelennek azok, akik rövid idejű házasság/együttélés után válnak anyává, hiszen az 1 éve házasok 14,1 százaléka, a két éve házasok 21,2 százaléka került ebbe a csoportba.

Az időzítés elemzését lineáris regressziós modellel folytatva, azt a tényt, hogy valaki a szülővé válás életút átmenetét a minta átlaghoz képest korán, időben, illetve későn éli át, a hipotézisekben kiemelt szociológiai és demográfiai változók segítségével magyarázom.

4. táblázat

A szülővé válás objektív időzítésére ható tényezők (sztenderdizálatlan regressziós B-együtthatók, ezek szórása, valamint sztenderdizált regressziós Béta-együtthatók)

Függő változó: a szülővé válás időzítése (KVARTIL változó)

Változók	B	SE B	BETA
ÉP CSALÁD	.27485**	.08768	.14953**
HÁZAS	.13323***	.02447	.28251***
TESTVÉR	-.01874	.03771	-.02530
VALLÁS	-.01630	.07196	-.01084
SPONTÁN	.19739	.11135	.08711
JÖVED	-.01845	.02967	-.03185
LAKÁS	.10867	.07398	.07615
FOGLAL	.15434*	.06203	.16024*
ISKOLA	.19804***	.04944	.26904***
Konstans	.80876***	.17239	

Megmagyarázott variancia (R Square) = 37%

Szignifikanciaszint: *** p < .001
 ** p < .01
 * p < .05

Mint a 4. táblázatból látható, a szülővé válás időzítésének varianciáját a modellbe bevont változók 37 százalékban tudják megmagyarázni. A változók közül négy gyakorolt közvetlen szignifikáns hatást az időzítésre. Ezek közül kiemelkedik az iskolázottsági szint, amelynek emelkedése — összhangban a hipotézisekkel — halasztó hatású az

anyává válás időzítésére. Hasonlóan hat a házasság/együttélés időtartama is, tehát a hosszabb ideje fennálló házasság a szülővé válás későbbi időzítését eredményezi. A későbbi időzítés irányába hat az is, ha valaki gyerekkorában ép családban nőtt fel, tehát itt is a hipotéziseknek megfelelő eredményt találunk. A foglalkozási hiererchiában elért magasabb szint is (akárcsak az iskolázottsági szint emelkedése) a későbbi időzítéssel jár együtt, ami szintén megfelel a hipotéziseknek. Ezzel szemben nem gyakorolt közvetlen hatást a modellben a szülővé válás időzítésére a gyerekkori család nagysága (a testvérek száma), a spontán abortuszok előfordulása, az önálló lakás megléte, a családi jövedelem és a vallásos nevelés. Ezek közül a vallásos nevelés önmagában sem mutat összefüggést az időzítéssel, a többi tényező viszont igen. Ugyanakkor tudjuk, hogy a regresszió-elemzés során a modellben a magyarázó változók egymásra hatása is szerepet játszik, így ezt a jelenséget azzal magyarázhatjuk, hogy a fenti változók más változókon keresztül fejtik ki hatásukat.

Az objektív időzítés eredményeinek értelmezése

A mintaátlaghoz képest korai időzítés valószínűségét az alacsony iskolai végzettség, az alacsonyabb foglalkozási státusz, a rövidebb együttélési idő és a gyerekkori csonka család léte növeli. Az önálló lakás hiánya, illetve a családi jövedelem alacsony szintje más tényezőkön, így elsősorban a házasság rövidebb időtartamán és az anya alacsony iskolai végzettségén keresztül fejt ki hatását a korai időzítés esetében.

A késői időzítés még egyértelműbben kötődik az iskolai végzettséghez. A magasabb iskolai végzettség halasztó hatást gyakorol az időzítésre. Ugyanígy a házasság időtartama is, tehát a hosszabb ideje együtt élők inkább a késői időzítésű csoportba kerülnek. Nem jellemző a mintában az a típusú életút, hogy egy pár fiatalon köt ugyan házasságot, kezdi meg együttélését, de a szülővé válást néhány évvel elhalasztják. A fiatalon kötött házasság tehát nagy eséllyel együtt jár a fiatal szülővé válással is. Az a norma, hogy a házasságkötés után hamarosan szülővé „kell” válni, megfigyelhető a felsőfokú végzettségű anyák körében is. 74,3 százalékuk a késői időzítésű csoportba került ugyan, ám ennek hátterében az esetek közel felében elsősorban az oktatásban töltött hosszabb idő, és nem feltétlen a hosszabb ideje fennálló kapcsolat állt. Ez azzal is bizonyítható, hogy a késői időzítésű, felsőfokú végzettségű anyák 41 százaléka a házasságkötés/együttélés első két évében válik szülővé, akárcsak az alacsonyabb iskolai végzettségű anyák a saját iskoláik befejezése után. Itt tehát arra találunk bizonyítékot, hogy az esetek egy részében a magasabb iskolai végzettség amiatt halasztó a szülővé válásra, mert a nők tanuló státusza az anyasággal nehezen egyeztethető össze. A szülővé válás életút szakaszába való „fejest ugrás” összefügg a felnőtté válással.

Ugyanakkor a mintában megjelenik a szülővé válást tudatosabban tervezők csoportja is, akik a kapcsolat stabilitását hosszabb ideig kipróbálva, az önálló égisztencia alapjait jobban lerakva válnak szülővé. Ebbe a csoportba elsősorban, de nem kizárólag magasabb iskolai végzettségűek és foglalkozási státuszúak kerültek. (A késői szülővé

válás elemzésekor természetesen nem szabad elfeledkeznünk arról a tényről, hogy ez a késői időzítés relatív érték, hiszen a minta átlagától való eltérésekből számítottuk. Ez azt jelenti, hogy még az ide tartozó anyák átlagos életkora is csak 26,9 év.) Talán ezen csoport esetében feltételezhetjük leginkább, hogy a szülővé válás viszonylag kevés konfliktussal illeszkedik az életútba. Ennek a hipotézisnek tesztelésére azonban további vizsgálatok szükségesek.

Szubjektív időzítés

Az időzítés problémakörébe tartozik az az általában igen nehezen konkretizálható kérdés is, hogy ez az életút-átmenet az adott társadalom normáihoz képest „időben”, esetleg „túl korán”, vagy „túl későn” következik be. Ám az időzítés normativitásának elemzése nehézségekbe ütközik, mert általában nem könnyű tetten érni a közvéleményben sokszor csak kimondatlanul élő értékrendet az életút egy-egy átmenetének „helyes” időzítéséről. Ebben az esetben ezt a szubjektív időzítést azon kérdés segítségével elemezzük, amelyben a leendő anyáktól azt tudakoltuk, hogy mennyiben tervezték, akarták épp ebben az időpontban a gyereket, illetve saját megítélésük szerint mennyiben születik túl korán, esetleg túl későn.

5. táblázat

Tervezték-e, akarták-e a gyereket, vagy „úgy jött”?

	N	százalék
1. Nem akarták, nem tervezték	28	9,3
2. Akarták, de „túl korán” jön	90	29,9
3. Akarták, éppén időben jön	122	40,5
4. Akarták, de „későn” jön (régóta várják már)	61	20,3
Összesen	301	100,0

(A továbbiakban az 1. és 2. kategória összevonva, mint „túl korai” időzítés szerepel az elemzésben.)

Nézzük meg, hogyan alakul az átlagos életkor a szubjektív időzítés három kategóriájában:

- akik az anyává válást korainak tartják, átlagosan 20,2 évesek,
 - akik az anyává válást megfelelő időzítésnek tartják, 22,6 évesek átlagosan,
 - akik az anyává válást későinek tartják, átlagosan 23,4 évesek
- mintaátlag 21,9 év

Látható, hogy a valódi időzítés igen szűk skálán mozog a különböző szubjektív időzítési kategóriák között, a korainak és a későinek tartott szülés időbeni eltérése mindössze 3 év. A helyesnek tartott időzítés szubjektív megítélése hasonló az objektív besoroláshoz, hiszen úgy tűnik, hogy legkésőbb a 23 év környékén már igazán elvárja a társadalom a nőktől (és ők saját maguktól), hogy anyává váljanak, ezen az életkoron túl, már úgy

érik, kifutnak az időből. (Különösen áll ez azokra, akik önálló lakásban laknak, hiszen közülük minden harmadik érzi úgy, hogy túl késői a szülővé válás átmenete életútjukban.)

A házasság/együttélés hossza szempontjából érdekesen rétegződik a vélemény a szülővé válás időzítését illetően. Az 1 éve házasok közel egyforma arányban tartják jól időzítettnek és korainak a szülővé válást (39, illetve 42%), a 2 éve házasoknak közel fele (46%) már jól időzítettnek tartja szülővé válását, csupán 30 százalék tartja korainak. A 3 éve házasoknál hirtelen nagyobb arányban (44%) megjelennek azok, akik „már régen” szerettek volna gyereket, a túl korainak tartott szülővé válás érzete szinte eltűnik, az anyák 41 százaléka pedig úgy érzi, hogy „éppen időben” következik be a szülővé válás életútjukban. Ez a tendencia tovább folytatódik, tehát úgy tűnik, valahol a 2–3. házassági év fordulója az, amikor egy házaspártól elvárt az első gyerek világra hozatala. Ezt támasztja alá az is, ha megnézzük a különböző szubjektív időzítési kategóriába tartozó nők átlagos együttélési időtartamát:

- akik a szülést korainak tartják, átlag 1,6 éve élnek együtt
 - akik a szülést megfelelő időzítésűnek tartják, átlag 2,3 éve élnek együtt
 - akik a szülést későinek tartják, átlag 3,1 éve élnek együtt
- mintaátlag 2,2 év

Ebbe a sorba nem illeszkednek azok, akik 5 évnél hosszabb házasság után válnak szülővé, mivel közöttük igen markáns csoportot alkotnak azok, akik minden más csoportnál nagyobb arányban (57%) vallják, hogy éppen időben születik gyermekük. Ha az objektív életkori adatokkal vetjük össze ezt a csoportot, megállapíthatjuk, hogy nagy részük (71%) az objektív adatok alapján a késői időzítésűek közé sorolható. Emellett közülük kerül ki azok jelentős része, akik iskoláikat 5 éve vagy régebben fejezték be. A fiatal anyáknak talán ez a csoportja az, amelyik a legtudatosabban készült a szülővé válásra, hiszen a stabil partnerkapcsolat mellett többségük anyagilag is megalapozottabban vállalkozott az anyai szerepre. 87 százalékuknak önálló lakása van, az egy főre jutó családi jövedelem alapján pedig háromnegyedük a felső két csoportba tartozik.

6. táblázat

Az objektív és szubjektív időzítés összefüggése

Objektív időzítés (kvartilisek)				
	korai	időben	késői	Összesen
szubjektív időzítés	49	53	14	116
korai	42,2	45,7	12,1	38,8
	63,6	36,6	18,2	
	21	63	38	122
időben	17,2	51,6	31,1	40,8
	27,3	43,4	49,4	
	7	29	25	61
késői	11,5	47,5	41,0	20,4
	9,1	20,0	32,5	
összesen	77	145	77	299
	25,8	48,5	25,8	100,0

Chi2: 36.2859

Szabadságfok: 4

Szignifikancia $p < .000$

Korrelációs együtthatók:

- a kétféle időzítés összefüggése (KVARTIL és SZUBTERV változók között) .35**
- mindkét szempontból korai időzítés (KORAI és ANYKORAI változók között) .31**
- mindkét szempontból időbeni időzítés .05
- mindkét szempontból késői időzítés (KÉSŐI és ANYKÉSŐI változók között) .18*

Szignifikancia szint * $p < .01$ Szignifikancia szint ** $p < .001$

Mint a korrelációs együtthatókból látható, szignifikáns összefüggés van a kétféle időzítés között. Ugyanakkor a szubjektív és objektív időzítés számos ponton el is tér egymástól. Legerősebb az egybeesés a korai időzítés ténye és megítélése között (.31**). A mintaátlag szempontjából korán szülővé válók 63,6 százaléka maga is korainak ítéli ezt az életút-váltást. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy minden tizedik korán anyává váló nő számára ez a váltás későinek tűnik, azaz saját társadalmi közege normáitól, saját életút elképzeléseitől eltérő időzítésű.

Az átlagnak megfelelő időzítés és az időzítés szubjektíve helyesnek tartott megítélése között nem szignifikáns a kapcsolat. Az átlagos időben anyává váló nők markáns csoportokra válnak szét az időzítés szubjektív megítélése alapján. Ebből a szempontból figyelemre méltó azoknak a csoportja (20%), akik későinek tartják az objektív életkor alapján egyébként az átlagnak megfelelő időzítésű átmenetet. Ők a kulturális normák alapján ahhoz a fentebb említett csoporthoz tartoznak, akik a korai átmenetet is későinek érezték, tehát akik számára a szülővé válás időzítésének normája igen korai. A másik jellegzetes csoport (36,6%) a szülővé válás társadalmi átlagot tükröző időzítését korainak tartja.

Ennek a csoportnak lehetne párja az átlagtól való eltérés alapján késői időzítésű csoport azon 18,2 százaléka, akik ezt az átmenetet saját esetükben szubjektíve korainak ítélik. A késői időzítés objektív ténye és szubjektív megítélése szignifikánsan összefügg (korreláció $.18^*$), bár az átlaghoz képest későn szülő csoport legnagyobb része éppen megfelelőnek ítéli ezt az időzítést.

A szubjektív időzítés elemzését lineáris regressziós modellel fejezzük be, amelyben az objektív időzítés és egyéb változók szubjektív időzítésre kifejtett hatását teszteljük. Kérdésfeltevésünk itt arra irányul, hogy vajon milyen tényezők magyarázzák meg az anyák megítélését saját szülővé válásuk időzítéséről?

7. táblázat

A szülővé válás szubjektív időzítésére ható tényezők (sztenderdizálatlan regressziós B-együtthatók, ezek szórása, valamint sztenderdizált regressziós Béta-együtthatók)

Függő változó: A szülővé válás időzítésének megítélése az anya szemszögéből (SZUBTERV változó)

Változók	.B	.SE B	.Beta
KVARTIL	.07706	.09849	.07339
JÖVED	.03184	.03481	.05213
LAKÁS	.32129***	.08597	.21448***
HÁZAS	.09750**	.02981	.19635**
KÜLÖNBS	.07695*	.03274	.20340*
FOGLAL	-.07383	.07557	-.07323
ISKOLA	.04724	.08221	.06127
Konstans	.93893***	.16530	

Megmagyarázott variancia (R Square = 23%)

Szignifikancia:	*** p<	.001
	** p<	.01
	* p<	.05

Amint a 7. táblázatból látható, arra a tényre, hogy valaki szubjektíve korainak, időbeninek, vagy későinek ítéli meg szülővé válását, a modellbe bevont változók közül három hat közvetlenül. Az önálló lakás megléte vagy hiánya a magyar lakásviszonyok közepette érthetően szignifikáns hatást gyakorol az időzítés megítélésre. Figyelemre méltó az is, hogy a legmagasabb iskolai végzettség megszerzése óta eltelt idő növekedése (függetlenül az iskolai végzettség szintjétől) és a házasságban/együttélésben eltöltött hosszabb idő is abba az irányba hat, hogy az első gyermeküket váró anyák időbeninek vagy éppen későinek tartják anyává válásukat. A modellbe bevont változók közül a szubjektív időzítésre sem az egy főre jutó jövedelem, sem az iskolai végzettség szintje, sem a valóságos (objektív) időzítés nem gyakorolt közvetlen szignifikáns hatást.

A szubjektív időzítés eredményeinek értelmezése

Amikor az anyává válás szubjektív időzítését egy erre vonatkozó kérdés segítségével elemeztük, arra voltunk kíváncsiak, hogy maguk az anyák hogyan értékelik szülővé válásuk időzítését. A valóságos életkor tekintetében ebben a mintában a 23. év tűnik olyan fordulópontnak, amely után a nők tömegesen érzik úgy, hogy anyává válásuk késői. Az házasság/együttélés időtartama alapján pedig a 2–3. együtt töltött év látszik ilyen fordulópontnak. A szubjektív időzítés megítélésében fontos szerepet tölt be az, hogy az anya hány éve fejezte be iskoláit. Az iskolák befejezése után 1–2 évvel anyává válók a legelégedettebbek az időzítéssel, a 4 évnél régebben végzett anyák körében megnő az időzítést későinek tartók aránya.

A szubjektív időzítésre vonatkozó lineáris regressziós modell eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy bár a szülővé válás valóságos életkora és az időzítés szubjektív megítélése között erős korreláció van, ha pusztán a kétirányú kapcsolat erősségét vizsgáljuk, ám a valóságos életkor más magyarázó változókon keresztül fejti ki hatását. Tehát nem önmagában a valódi (biológiai) életkor irányítja az időzítés szubjektív megítélését, hanem sokkal inkább olyan kulturális, értékbeli minta, amely azt írja elő a társadalom tagjainak, hogy bizonyos idővel az iskola (bármilyen szintű iskola) befejezése után és a házasságban töltött bizonyos idő után a fiatal párnak „illik” világra hozni az első gyereket. Ha tehát valaki „régén” befejezte iskoláit, „régén” házas és már önálló lakása is van, nagy valószínűséggel úgy érzi, hogy szülővé válása a tényleges életkorától függetlenül késői.

Összefoglalás

A cikkben a család- és nőszociológia témakörén belül a szülővé-, elsősorban az anyává válás időzítésének kérdésével foglalkoztunk. A szülővé válás kiemelkedő fontosságú átmenet az életútban, hiszen mind érzelmileg, mind anyagilag, mind a további szerepeket illetően alapvető változásokat idéz elő a fiatal felnőtt életében. Ez a váltás a család struktúrájától és kohéziójától függően több embert is érint, megváltoztatja a generációk közti viszonyokat is. A szülővé válás vizsgálata tehát hozzásegíthet ennek a sokszálú, bonyolult változás- és viszonyrendszernek a megértéséhez.

A Pest megyében 1988-ban első gyereket váró anyák körében végzett vizsgálat itt szereplő elemzése elsősorban arra helyezte a hangsúlyt, hogy a szülővé válás hogyan függ össze az anya életkorával és a házasság időtartamával. A kvartilisek alapján „túl korán” anyává válók jellemzésekor nyilvánvalóvá vált, hogy a korai időzítéssel anyává váló nők egy része az életútnak ezt a váltását választja a magasabb iskolai végzettség megszerzése helyett, más részük azonban a védekezés hiánya miatt véletlenül válik anyává. A második csoportba tartoznak, akiknek életében ez a normatív átmenet az „idő előtti” megvalósulás miatt fordulóponttá alakul. Mindkét csoportra jellemző azonban, hogy a sokféle hátrányos szociális jellemző hatása kumulálódik, belőlük

teremtődik újjá egy olyan szegény, hátrányos helyzetű társadalmi réteg, amely eleve rossz szociális helyzetből indul, és helyzetének további romlása, illetve a rossz szociális helyzet stabilizálódása a szülővé váláshoz mint életüteseményhez kapcsolódik. Esetükben a kisgyermekes életútszakasz elmúltával is kevés esély van a minden szempontból hátrányos helyzet leküzdésére.

Az átlaghoz képest későn anyává válók csoportjára magas iskolai végzettség (többnyire felsőfokú) és foglalkozási sátusz jellemző. A késői időzítést az első gyerek megszületését megelőző spontán abortusz is okozhatja. A magasabb iskolai végzettség a késői időzítést kétféleképpen idézheti elő. Egyrészt a magasabb iskolai végzettség — mint kulturális hatás — önmagában is a szülővé válás halasztására készíthet. Másrészt annak is lehet itt hatása, hogy a magasabb iskolai végzettség megszerzésével töltött idő alatt az anyai és a tanulói szerep nehezen egyeztethető össze. Mintáinkban mindkét hatás megjelent. Ez leginkább az együttélés hosszának figyelembevételével mérhető. A késői időzítésű csoportba került anyák egy része ugyanolyan rövid együttélési idő után válik anyává, mint a korai időzítésűek. Róluk tehát nem állítható, hogy megalapozottabban élték át életútjuknak ezt az átmenetét. Van azonban egy másik csoport is, a hosszabb házassági/együttélési idő után anyává váltaké. Ők azok, akik anyagilag is legjobban megalapozták ezt az életútváltozást.

Az időzítés problémakörében külön fejezetet szenteltem a szubjektív időzítésnek, vagyis annak, hogy a fiatal anyák maguk hogyan ítélik meg saját anyává válásuk időzítését. Kézenfekvő összehasonlítás adódik, ha a szubjektív időzítést az anyává válás valóságos életkorával hasonlítjuk össze. Ha pusztán csak a kétféle időzítést vesszük figyelembe, tehát eltekintünk az egyéb hatásoktól, az objektíve korán anyává válás ténye és szubjektív megítélése között a legszorosabb a kapcsolat. Azok csoportja tehát, akik úgy ítélik meg, hogy túl korán válnak anyává, nagymértékben egybeesik a valóságos életkor alapján korai időzítésű anyává válókkal. Alacsony iskolai végzettség, státusz jellemzi őket, valamint a rövid házassági, együttélési idő. Iskoláikat is éppen csak befejezték.

Ugyanakkor minden tekintetben igen közel áll ehhez a csoporthoz a magukat éppen jó időzítéssel anyává válónak tekintők csoportja. Ha kötni akarjuk a helyesnek, normálisnak tartott időzítést az életút más szakaszába való átlépés időpontjaihoz, az adatok alapján megállapíthatjuk, hogy ez a 23. életév elérésekor, 2–3 éves házasság és a legmagasabb iskolai végzettség megszerzése óta eltelt 2–3 év környékén van. Az anyává válásukat éppen megfelelő időzítésűnek tartók egy csoportjára, akiket 5 éves házasság, 5 éve vagy régebben befejezett iskola és az átlagnál magasabb anyagi és társadalmi státusz jellemző. Ők lehetnek azok, akik a szülővé válást, mint életútátmenetet a legjobban tervezik, akik erre a legtudatosabban készülnek.

A magukat túl későn anyává válónak tekintők csoportja az idősebbek, a régebben házások és az iskoláikat régebben befejezők között található. Egy részük az első szülést megelőző spontán abortusz miatt vált késői időzítésűvé objektíve és saját megítélése szerint is.

A szubjektív időzítés elemzésének fontos megállapítása, hogy noha a szülővé válás valóságos életkora és az időzítés szubjektív megítélése között korreláció van, ha pusztán a kétirányú kapcsolat erősségét vizsgáljuk, többváltozós elemzése esetében azonban ez a valóságos életkor más magyarázó változókon keresztül fejti ki hatását. Tehát nem önmagában attól érzi valaki későinek szülővé válását, mert valóságos életkora „magas”. A kulturális norma bizonyos viszonyítás alapján működik, azaz akkor „késői” az anyává válás, ha valaki már „régén” befejezte iskoláit, „régén” házas, és esetleg már önálló lakása is van. Akkor számít korainak a szülővé válás, ha ezek a feltételek nem teljesülnek, azaz ha valaki nem fejezte be iskoláit, vagy túl rövid idő telt el az iskola befejezése óta, ha még 1 éve sem él házasságban, s ha mindezekhez önálló lakása sincs a fiatal párnak. A szülővé válás a fenti feltételek teljesülése esetén nemcsak elfogadott, szabályos, helyesnek is tekintett életútátmenet, amit választhatnak a fiatalok, de, úgy tűnik, erős társadalmi nyomás is van rajtuk, hogy teljesítsék is ezt az életútátmenetet.

Hivatkozások

- Andorka Rudolf 1987. *Gyermekszám a fejlett országokban*. Budapest: Gondolat
- Andorka Rudolf—Harcza István 1990: Népesedés és család. In: Andorka R.—Kolosi T.—Vukovics Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 1990*. TÁRKI
- Blossfeld. H.P. and U. Jaenichen 1990. Educational Expansion and Changes in Women's Entry into Marriage and Motherhood in the FRG. *EUI Working Papers SPS*, 2. Florence: European University Institute
- Breen, D.L. 1975. *The Birth of a First Child: Towards an Understanding of Femininity*. London: Tavistock
- Busfield, Joan 1974. Parenting and parenthood. In: G. Cohen (ed.) *Social Change and the Life Course*. London, New York: Tavistock
- C. Molnár Emma 1988. Az anyasággal kapcsolatos neurotikus állapot — a GYES alatt. In: Hanák K. (szerk.) *Terhesség — szülés — születés. I.* Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet
- Családalapítók* 1983. (A házasságkötés körülményei 1983-ban. Összehasonlítva az 1966. és 1974. évi helyzettel.) Budapest: KSH
- Cseh-Szombathy László 1979. *Családszociológiai problémák és módszerek*. Budapest: Gondolat
- 1985. *A házastársi konfliktusok szociológiája*. Budapest: Gondolat
- Csernák Józsefné 1984. *A 18 éven aluli nők házasságkötéseinek néhány demográfiai jellemzője Magyarországon*. Budapest: KSH
- Demográfiai Évkönyv* 1989. Budapest: KSH
- H. Sas Judit 1991. A terhesség ideje (Kutatás a Pest megyei agglomerációban) In: Hanák K. (szerk.) *Terhesség — szülés — születés II.* Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet
- Hogan, Denis P. 1985. The Demography of Life-Span Transitions: Temporal and Gender Comparisons. In: Alice S. Rossi (ed.) *Gender and the Life Course*. New York: Aldine Publishing Company
- Jung Károly 1978. *Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások*. Jugoszlávia: Fórum
- Kabai Imre 1989. *A gyermekvállalás motívumai első gyermeküket váró családoknál*. Debrecen
- Losonczy Ágnes 1991. Az új élet kihordása: szülés, születés. In: Hanák K. (szerk.) *Terhesség — szülés — születés II.* Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet

- Marini M. M. 1985. Determinants of the timing of adult role entry. *Social Science Research*, 14, 309–350.
- Morvay Judit (1981). *Asszonyok a nagycsaládban*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Neményi Mária 1991. Anyává válás. In: Hanák K. (szerk.) *Terhesség — szülés — születés II*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet
- Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit 1989. Tizenéves anyák. *Társadalomkutatás*, 1.
- Rindfuss R. R. and C. St.John 1983. Social determinants of age at first birth. *Journal of Marriage and the Family*. 45, 553–565.
- Rossi, Alice 1977. Transition to Parenthood. In: A.S. Skolnick—J.H. Skolnick (eds.) *Family in Transition*. Berkeley: University of California
- Tóth Olga 1988. Gyerekszülés, gyereknevelés a „Sikeres életek” pályázat tükrében”. In: Hanák Katalin (szerk.) *Terhesség — szülés — születés I*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet
- 1990. Az életút (life-course) kutatásokról. *Társadalomkutatás*, 3–4.
- 1992. Az első gyerek születése mint az életút fordulópontja. *Társadalomkutatás*, 1.
- 1993. Sociological and historical aspects of entry into marriage. *Journal of Family History* (Forthcoming.)

